

Vaskovics László
A POSZTADOLESZCENCIA SZOCIOLÓGIAI ELMÉLETE

Az utóbbi évtizedben egyre gyakrabban találunk a szociológiai szakirodalomban különféle utalásokat egy újonnan keletkezett - a fiatalkor és a felnőttkor közé beékelődő - életszakaszra, a posztadoleszcensre és ennek főbb jellemvonásaira. A posztadoleszcens - szakasz elemzéséhez több elméleti modell is a szociológusok rendelkezésére áll. A különböző perspektívák megvitatása után a cikk keretén belül egy egyedi elméleti modellt mutatjuk be, amelynek alapfeltétele és kiindulópontja a fiatalok szülői háztól való leválásának vizsgálata. Ezt a folyamatot jelentősen befolyásolják a társadalomszerkezeti feltételek is. Az alábbi dimenziók különös hangsúlyt kapnak a modell bemutatásában.

- Jogi értelemben vett leválás
- Közös fedél alól történő leválás
- Anyagi - pénzügyi leválás
- Önálló döntést eredményező leválás
- Szubjektív leválási forma

Az elszakadási folyamatot különböző dimenziókon elemezzük; vizsgáljuk az időben késleltetett, a részleges, a fokozatos és a reverzibilis elszakadást. Általánosan megállapítható, hogy a posztadoleszcens életszakaszban lévő fiatal felnőttek még nem függetlenek teljes mértékben a szülői háztól. Az elméleti elemzés eredményeként azt is elmondhatjuk, hogy a posztadoleszcens életszakasz kor szerinti kategóriaként nem határozható meg, hanem speciális társadalmi pozíciót jelöl. Empirikus kérdés marad tehát, hogy hány fiatal, 20-25, vagy 30 éves tartozik ehhez az életszakaszhoz.

Egy új életszakasz kialakulása: a posztadoleszcencia

A 30 éves kor alatti életutat a társadalomtudományi szakirodalom alapvetően a fiatalkor át- és újrastrukturálásának szemszögéből vizsgálja. Az ipari társadalmakban a fiatal kort egységes, homogén életszakaszként értelmezik, amely a pubertással kezdődik és a nagykorúság elérésének pillanatával ér véget. Ezzel szemben megállapítható, hogy körülbelül a 70-es évektől bizonyos - a felnőtt korra jellemző - viselkedési formák már fiatal korban is jelentkeznek, valamint hogy a szexuális érettség és az anyagi-szociális függetlenség közötti időintervallum egyre tágabb lesz. Ezt azonban a szakirodalom különbözőképpen interpretálja. Egyes szakemberek ezt a változást (Olk 1984) a fiatal kor, mint társadalmilag önálló, és valamelyest homogén életszakasz megszűnéseként értelmezik, míg mások egyre jobban táguló határvonalat látnak a fiatalkor és a felnőttkor között. Megint mások a fiatalkor kitolódásának tekintik ezt a változást (Rosenmayr 1976: 240). Ebben az értelemben a 21 és 25 év közötti fiatal felnőttek "szociális státuszuk és magatartásuk szerint még nagymértékben fiatalnak tekinthetők" (Schäfers 1989: 12). A 30 éves kor alatti életszakasz átstrukturálása ennél a pontnál kap fontos szerepet, miszerint ennek a változásnak a következményeként egy új, önálló életszakasz keletkezik, a posztadoleszcencia.

A posztadoleszcencia koncepciót Keniston (1968-1989) vezette be a tudományos vitába. Szerinte a modern társadalmakban megfigyelhető, hogy a szexuális érettség és a szociális értelemben vett felnőtté válás, illetve a munkavállalás időpontja fokozatosan elkülönül egymástól. Ebből adódóan kialakul egy olyan életszakasz, melyben a felnőtté válás dimenziói fokozatosan, egymáshoz képest részben elcsúszva jelentkeznek. Ez a magatartási forma különböző tekintetben tér el mind a fiatalok, mind pedig a felnőttek eddig megfigyelt magatartásától. A posztadoleszcens életszakaszban járó fiatalok a felnőtté válás legtöbb pszichológiai kritériumának megfelelnek, de nem elégítik ki a szociológiai követelményeket. Nem rendelkeznek a felnőttkort társadalmilag alapvetően meghatározó tulajdonságokkal, nincsenek beépülve a társadalom intézményes szerkezetébe (Keniston 1968: 260). E fiatalok magatartására és életstílusára a jelenorientáltság jellemző, hiányzik a megállapodás és biztonságra törekvés. Ez a szakasz a nyíltsággal, és a bürokratikus ellenőrző szervek megtagadásával jellemezhető. Személyiségüket a hasonló korúakkal történő azonosulás során nyerik. Gillis a következőképpen jellemzi ezt az önállósodott életszakaszt: "Nagykorúság gazdasági alapok nélkül" (Gillis 1980: 206; Schäfers 1989: 12).

A vitatott elmélet német változatában meghatározott szerepe van a posztadoleszcens-koncepciónak, amelyben a pszichoszexuális és az anyagi függetlenség ollójának kinyílása ezen fázis szerkezeti feltételének minősül. Az ebben a korban járó fiatalok körében megfigyelhető a szociális, morális, intellektuális, politikai, szexuális területeken egy önállósodási folyamat, míg az anyagi függőség továbbra is fennmarad (Zinnecker 1982). Ennek okai a hosszabban elnyúló iskolai és szakmai képzés, a nehéz elhelyezkedési lehetőségek és a munkanélküliség - a modernizáció során bekövetkező társadalmiszerkezeti változások - lehetnek. A posztadoleszcens életszakasz - eme elméleti felfogás szerint - egyúttal a modern kor (új) életformája, (új) életstílusa. Önálló életszakasznak akkor lehet ezt a fázist tekinteni, ha alkotóelemei sem konszenzus, sem pedig konfliktus esetében nem tartoznak egyértelműen a felnőttek életstílusához. Ez a fázis önálló stílusjegyeket hordoz, amelyeket a fiatalok társadalmi csoportjukon belül saját maguk alakítanak. Ez az életszakasz, amelyet tehát túlnyomórészt a hosszabb képzési idő és a kései munkavállalás miatt a felnőtt státusz jogainak és kötelességeinek késleltetett vállalása jellemez, a nagykorúság elérése és a felnőttkor közé önálló életszakaszként ékelődik be (Zinnecker 1982: 100; Behnen-Zinnecker 1992; Schröder 1995). Habár ez a feltevés plauzibilisnek tűnik - sőt empirikus tények is alátámasztják - mégsem nevezhető általánosan elfogadottnak a szakirodalomban. Utálnak arra is, hogy a nagykorúak anyagi függetlensége alapvetően nem újfajta jelenség, nem a modernitás terméke. Arra is rámutatnak, hogy az említett korra jellemző fizetések az utóbbi 20-30 évben csak nagyon kevésbé változtak, így tehát nincs gazdasági oka az átstrukturálásnak - legfőképpen nem a fiatalok meghosszabbítása szempontjából (Baethge-Schomburg-Voskamp 1983; Baethge 1989). Tény, hogy ez a szakasz nem a modern kor prototípusa, de a társadalmi modernizáció nagymértékben hozzájárult a posztadoleszcencia sajátosságainak felismeréséhez, a fogalom kiszélesítéséhez és intézményesítéséhez.

1. ábra

A 30 éves kor alatti alatti életszakasz történelmi összehasonlításban*

* A vastagon kihúzott háromszög a posztadoleszcens életszakaszban lévő fiatal felnőttek csoportját tükrözi (Vaskovics L. 1996).

Nem ismeretlen, hogy a még nem iparosodott társadalmakban nem volt éles határ a gyermekkorból a felnőttkorba való átmenet között. A gyermekeket a társadalom "kis felnőttjeiként" tekintették és szellemi, illetve fizikai képességeiknek megfelelően felnőtt munkára kötelezték őket, például a földeken és az udvartartásban való munkára (Ariés 1988). Először az iparosodott társadalmakban ismerték el a fiatalkort a gyermekkor és a felnőttkor között elhelyezkedő önálló életszakaszként, a társadalom által meghatározott elvárásokkal (Eisenstadt 1960; Tenbruck 1962).

A posztadoleszcens életszakasz, mint társadalmilag releváns jelenség először a poszt-indusztriális társadalmakban alakult ki, kiszélesedése és konkrét időbeli elnyúlása a társadalmi modernizáció fontos jeleként tekinthető. Az egyes személyek az adott szakaszt rövidebb, vagy hosszabb ideig - különbözőképpen élik meg. A posztadoleszcens életszakasz létrejöttéről folytatott viták során elfogadott az a tézis, hogy e szakasz szempontjából maga a késleltetett és a részleges leválás a meghatározó, a kifejtett hatás empirikus eszközökkel azonban nehezen mérhető.

Hurrelmann (1994) megemlíti azokat a fejlődési követelményeket, amelyek tehát a gyermek-, a fiatal-, és a felnőttkor számára meghatározóak. A fiatal felnőttkort nem ismeri el önálló életszakaszként, mert ezek a fiatal felnőttek társadalmi státuszukat és viselkedésüket tekintve még a fiatalokhoz tartoznak. Ezt a véleményt nem osztjuk. A mi elméletünk szerint a posztadoleszcens korban levő fiatalok szignifikánsan azzal jellemezhetőek, hogy némely szempontból még a fiatalokhoz, más szempontból azonban már a felnőttekhez tartoznak. Az említett kor társadalmi kompetenciájának társadalomszerkezeti inkonzisztenciájáról van szó, aminek jelentős hatásai vannak az individuális életkonstrukciót illetően. Ezt a szempontot a következőkben részleteiben vizsgáljuk.

A fiatalok szülői háztól való leválásának dimenziói

A szülői háztól való leválás fontos pozícióbeli változás a fiatalok életében a felnőtté válás útján. A szülői háztól való leválás a felnőtté válás egyik alapvető lépése. Ellentétben a felnőtt korra jellemző ismertetőjegyekkel, a társadalomtudományi szakirodalomban megtalálhatók a fiatalkorra jellemző elméleti ismertetőjegyek (Mannheim 1928; Eisenstadt 1960; Neidhardt 1970; Tenbruck 1962). A szakirodalom gyakran használja a jogi területről átültetett szakkifejezést, és a felnőtt kort a nagykorúsággal azonosítja, ami azonban nem tükrözi tökéletesen a szociológiai szemszögből fontosnak tartott folyamatot.

A pszichológiai szakirodalom már részletesen foglalkozik a fiatalkorból a felnőttkorba történő átmenettel, amely tulajdonképpen az intellektuális és szociális képességek kialakulásával, az egyéni felelősségtudat kifejlődésével, illetve az értékek és a normarendszer stabilizálásával valósul meg (Oerter 1985; Hurrelmann 1994). Ebből a szemszögből a felnőtt státuszt leginkább személyi tulajdonságokkal lehet jellemezni, amelyek közül szembetűnően kiemelkedik az önállóság és az önrendelkezés.

Szociológiai szempontból a felnőtt státusz valamivel összetettebb fogalom a jogi értelemben használatos felnőtt fogalomnál, amit a nagykorúság elérésével definiálnak. Noha a nagykorúság elérésével a felnőttek jogai valóban megilletik a fiatalokat, ez közel sem jelenti

azt, hogy ezek a fiatalok felnőttként élnek, felnőttként viselkednek. Sok nagykorú fiatal nem rendelkezik még önálló keresettel, így például vásárlóerejük korlátozott. Ugyanez vonatkozik a lakóhely és a lakás kérdésére is. Ezért is szükségszerű megkülönböztetni a felnőtté válás különböző szakaszait, a felnőtt státusz különböző dimenzióit, cselekvési területeit, és magát a felnőtté válás már elért szintjét a leválás egyes dimenziói szerint értékelni. A leválási dimenziók mellett megkülönböztetünk eltérő leválási formákat, mint a jogi értelemben vett leválás, a közös fedél alól történő leválás, anyagi és pénzügyi területen történő leválás, önálló döntést eredményező leválás és az öntudatosulás (Selbstwahrnehmung).

Társadalomtudományi szempontból a felnőtté válást akkor tekinthetjük megvalósultnak, ha a felnőtteknek fenntartott társadalmi pozícióban az adott személy önálló döntési joggal rendelkezik (Schäfers 1989; Hurrelmann 1994). A felnőtt kor főbb tevékenységi területei között szerepelnek a foglalkozás és a munka (szakmai szerep versus anyagilag önálló személy szerepe), a partnerkapcsolat és a család területe (különösképpen az anya- és az apaszerep), a kultúra területe (kulturpolgár szerepe) és a politika területe (politikai életben résztvevő polgári szerep). A felnőtté válás folyamata akkor tekinthető lezártnak, ha az említett területek mindegyikén a teljes önállóság és az autonómia felnőttek részéről társadalmilag megkövetelt fokát eléri (összefoglalva Hurrelmann-nál 1994).

A szakirodalom különböző elhatárolási módokat is kínál a fiatalkor és a felnőttkor elkülönítésére (Junge 1995). Hurrelmann az alábbi tulajdonságokban és szerepekben látja a felnőttkor legfontosabb meghatározó részterületeit: 1.) anyagi önállóság, 2.) családalapítás, gyermekgondozás, 3.) a kulturális és a gazdasági életben való részvétel, 4.) a politikai életben való részvétel. A fiatalkorból történő kilépés akkor tekinthető megvalósultnak, ha a felsorolt dimenziók mindegyikén (szakmai élet és a munkaterület, a család szerepkör, kulturális és gazdasági szerep, illetve a politika terén a polgári szerepkör) és teljeskörűen, vagy legalábbis kielégítő mértékben jelentkezik a felnőttkorra jellemző felelősségtudat, illetve az önállóság. "Általában véve akkor történik meg a felnőtté válás irányába az első lépés, amikor a fiatalok elhagyják az iskolapadot és munkát vállalva átkerülnek az önálló keresettel rendelkezők sorába. A második fontos ismertetőjegy a magánéletben bekövetkező változás, a szülői háztól való elválás, a stabil partnerkapcsolat kialakítása és a családalapítás. Ezekben az ismertetőjegyeken kívül fontos szerepet kap a felnőtté válás folyamatában a politikai területen fennálló autonómia, az aktív és a passzív választójog, a kulturális és politikai életben való közreműködés lehetősége, a gazdasági életben való autonóm döntések meghozatala és a polgári szerepkör" (Hurrelmann 1994: 46). Noha az említett dimenziókkal felöleltük a szülői háztól való elszakadás és az önállósodás fontosabb eseményeit, nem említettük a jogi értelemben vett önállóságot, a felnőtt státuszra jellemző jogi dimenzió még hiányzik.

Elfogadható-e egyáltalán a családalapítás, mint a felnőtté válás legfontosabb ismertetőjele? Nézeteim szerint nem szabad eltekintenünk attól, hogy a szülői házból való kiköltözés és az azzal együttjáró saját háztartásvezetés, illetve a családalapítás között egyre több idő telik el. A felnőtt státuszt sokkal inkább jellemzi az önálló, saját felelősséggel vezetett háztartás. Ehhez társul még, hogy a fiatal felnőttek egy csoportja egyáltalán nem szándékozik családot alapítani. A fogalom hagyományos értelmében itt vetődik fel az a kérdés, hogy a családalapítást a felnőtté válás kritériumaként kell-e egyáltalában tekintenünk. Noha maga a családalapítás az életút egyik fontos fordulópontja, az erről való döntésben a társadalom az individuumra bízta a választást. Egyedülálló, élettársak, gyermeket nem akaró házastársak a magánélet társadalmilag elfogadott változatai lettek.

A szülői háztól való leválás alábbi dimenzióit különböztetjük meg: (Vaskovics 1997 b, c):

Jogi értelemben vett leválás: A jogi értelemben vett leválás a korlátozás nélküli üzletkötési lehetőségek megszerzésével következik be, ezalatt az adott személyek által megkötött üzletek jogi érvényességét értjük. Egy jogi cselekedet véghezvitelének előfeltétele a (kor szerinti) nagykorúság. Itt ér véget a szülői gyámság és gondoskodás, a politikai életben való részvétel jogilag megengedetté válik.

Közös fedél alól történő leválás: A gyermekeknek a szülői házból való kiköltözése és egy saját önálló háztartás vezetése a szülői háztól függetlenül.

Anyagi - pénzügyi leválás: Saját munkahely és saját kereseti lehetőség által az anyagi függetlenség és önállóság megteremtése. Az az eset, amikor az adott személy képes arra, hogy önmagáról anyagi szempontok szerint gondoskodjon, azaz a létminimum szint feletti pénzügyi eszköz áll rendelkezésére.

Önálló döntést eredményező leválás: Saját cselekedetek szülői ellenőrzés nélkül történő véghezvitelével valósul meg. A korlátozás nélküli üzletkötési lehetőségek feletti önrendelkezés megszerzése, önálló pályaválasztás, partnerválasztás és családalapítás. A lakóhely és a lakás önálló kiválasztása, önálló, felelősségteljes részvétel a gazdasági, kulturális és politikai életben.

Szubjektív leválási forma: (Selbstwahrnehmung, öntudatosulás) Fiatal, a nagykorúságot azonban már elért személyek még gyakran nem érzik felnőttnek magukat, még akkor sem, ha - az objektív kritériumokat figyelembe véve - a szülői háztól már mind háztartás szempontjából, mind pedig anyagi szempontok szerint is fennáll a függetlenség. Ennek azonban a fordítottja is előfordulhat, a 18. életév betöltése után az illető rögtön felnőttnek érzi és kezeli magát. A különböző országok társadalomszerkezeti és kulturális tényezői alapján adódik egy természetes szórás, ami a fiatal felnőttek kategóriáját 16 és 26 év közé helyezi (Meulemann 1992).

A posztadoleszcencia jellemzői

Annak megállapításához, hogy a nagykorú fiatalok milyen mértékben maradnak még fiatalok és milyen mértékben váltak már felnőtté, differenciált elemzési modellre van szükségünk, ami a felnőtté válás alapjait fekteti le. Vizsgálódásunk szempontjából döntő mértékben meghatározandó a fiatalkorból a posztadoleszcens életszakaszba történő átmenet. Azt vizsgáljuk, hogy egy személy - az egyes, általunk legfontosabbnak tartott leválási formákat tekintve - még fiatalként, vagy már felnőttként kezelhető. Megkülönböztetjük a jogi értelemben vett, a közös fedél alól történő, az anyagi és önálló döntést eredményező leválási dimenziókat, illetőleg az öntudatosulás (Selbstwahrnehmung) dimenzióját. Azt vizsgáljuk, hogy egy adott személy mikortól és milyen kritériumok alapján tekinthető felnőttnek. A felnőtt kor és a felnőtt státusz definíciójára kellő részletességgel és pontossággal nem tudunk kitérni e tanulmányban, bár ezek meghatározása a társadalomtudományi kutatások hiányos pontjai közé tartoznak. A felnőtt kor kritériumait az alábbi modell foglalja össze:

2. ábra:

Leválási dimenziók és a felnőtté válás jegyei

Leválási dimenziók		
Függőség (gyermek, fiatal)		
Önállóság		
Jogi értelemben vett leválás	Kiskorúság, Korlátozott üzletkötési képesség	Nagykorúság (korlátok nélküli üzletkötési lehetőségek, törvényileg büntethető cselekedetek)
Közös fedél alól történő leválás	Szülőkkel közös háztartás	Önálló háztartás, saját lakás
Anyagi - pénzügyi leválás	Anyagi rászorultság	Pénzügyi önállóság
Önálló döntést eredményező leválás	Szülői ellenőrzés alatt történő döntéshozatal	Önmeghatározás, önkontroll különösen a partnerválasztás terén
Öntudatosulás (Selbstwahrnehmung)	Fiatalok	Felnőttek

Azok a személyek nevezhetők felnőttnek, akik elérték a nagykorúságot, saját lakásukban, önálló háztartást vezetnek, anyagilag függetlenek, szülői beleszólás nélkül hozzák meg az életútjuk szempontjából fontos döntéseiket és saját magukat képesek felnőttként elfogadni. Ha mindezen kritériumok teljesülnek, akkor feltételezhető, hogy az adott személy megfelel a felnőtt stáusz követelményeinek.

A felnőtté válás egy folyamat, amely személytől függően rövidebb, illetve hosszabb ideig is tarthat. Abból indulunk ki, hogy a minden követelményt kielégítő felnőtt szerep betöltése egyre ritkábban következik be a 18. életév betöltésével. Másképpen fogalmazva, egyre több fiatal marad a nagykorúság elérése után is bizonyos szempontok szerint és bizonyos ideig (egyre hosszabb ideig) szüleitől függő helyzetben.

A posztadoleszcens életszakaszban járó fiatalok helyzetét gyakran jellemzi az anyagi-pénzügyi függőség, még akkor is, ha életvitelüket már az autonómia, a saját lakásban vezetett önálló háztartás jellemzi. A posztadoleszcens életszakaszban járó fiatal felnőtteket megkülönböztetjük a fiataloktól (kiskorúság, szülői háztartás, szülői ellenőrzés), akik a felnőtté válás vitatott dimenziói szerint már eltérőek lehetnek; de nem vonatkozik ez a különbözőség az anyagi függetlenség területére. Másrészt elkülöníthető ez a szakasz a fiatal felnőttektől is, döntően az anyagi függetlenség, illetve függőség szempontjából. Kenistonnak (1968) a posztadoleszcens életszakaszról alkotott tudományos nézetei szerint az adott szakaszban járó fiatalok és felnőttek értékorientáció szerint is különbözőek (jelenorientáltság, nyitottság). Ezt az elméletet azonban még empirikusan nem sikerült igazolni.

Richter (1994) tézisei - amelyek alapjait is az előbb említett elmélet képezi - szintén nem szolgálnak kellő bizonyítékkal. A fiatalok, a fiatal felnőttek és a felnőttek között a fenti vonatkozásban megállapított különbségek az Ingleharti (Inglehart 1977) értelemben képviselt posztmaterialista orientáció szerint nem élesek (Sinus 1984), a posztadoleszcens életszakasz

szempontjából nem meghatározóak (legalábbis ezt eddig nem sikerült empirikusan bebizonyítani). Megfigyelhető azonban az is, hogy maga a posztadoleszcens csoport nem homogén, individuális különbségek fellelhetők.

Az eddigi próbálkozások, amelyek a posztadoleszcens életszakasz keletkezését és létezését voltak hivatottak bebizonyítani két szinten is zátonyra futottak: nem sikerült kialakítani elméletileg következetes magyarázatokat, és nem támasztották alá a feltevéseket az empirikus vizsgálatok sem. Hibásnak bizonyult az a feltételezés, hogy a posztadoleszcens életszakasz kor szerinti alsó és felső határai pontosan megszabhatóak, hogy egyértelmű határvonalak húzhatók a fiatalkor és a posztadoleszcencia, illetve a posztadoleszcencia és a felnőtt kor köze. Emellett nem igazolódott az a feltevés sem, hogy a kor szerint így elkülönített életszakasz társadalm szerkezetiileg meghatározható. Ami az első feltételezést illeti, figyelembe vehető az az empirikusan közvetlenül is belátható érv, hogy léteznek olyan 19, 20, 21 éves fiatalok, akik - fiatal életkoruk ellenére - a szülői háztól való leválás minden dimenzióját tekintve önállóak és minden egyéb korlátozó tényező nélkül felnőttnek tekinthetők. Másrészt léteznek olyan 29, 30, sőt 30 év feletti emberek is, akik egyes szempontokat tekintve még nem értékek el a felnőtt státuszt. A posztadoleszcens életszakaszban járó fiatal felnőttek kategóriája mindig a felnőttekből és a még nem felnőtt fiatalokból tevődik össze, teljesen mindegy, hogy ezt a kategóriát - mint ahogy ezt a vizsgálatok mutatják - pragmatikusan 18 és 25, vagy 25 és 30 éves kor közé helyezik. Ez a kategória mind a tagok pszichoszociális fejlődését, mind pedig életmódjukat tekintve nagyon heterogén ahhoz, hogy ezt a társadalm szerkezeti elemzés "fiatalok", illetve "felnőttek" táborára - mint önálló szocio-kulturális csoportokra - bontva kezelje. A posztadoleszcens életszakaszra - az elméleti feltételezések szerint - jellegzetes szocio-kulturális életmód nem határozható meg az életszakaszok kor szerinti elkülönítésével. Éppen ellenkezőleg, abból kell kiindulnunk, hogy létezik egy társadalm szerkezetiileg meghatározható posztadoleszcens életszakasz (és lehetőség szerint egy erre jellemző életstílus és cselekvési minta is), amely azonban a nagykorúak egyes korcsoportjaiban (jogi értelemben vett nagykorúság alapján) különböző megoszlásban jelentkezik. Felvetődik még egy tapasztalati kérdés is, miszerint milyen gyakran fordulnak elő az egyes korcsoportok tagjainál a posztadoleszcens életszakaszra jellemző ismertetőjegyek. A posztadoleszcens életszakaszt a fiatalkorhoz tartozó korcsoport "beékelte" részeként kell tekinteni.

Egyénekre vetítve abból kell kiindulnunk, hogy ez a posztadoleszcencia ismertetőjegyeit hordozó életszakasz egyénenként különböző hosszúságú lehet. Mindenesetre általánosan és kollektív szinten is érvényes, hogy ez a szakasz csak átmeneti fázisnak számít, amely egy másik életszakaszba vezet át. Mivel ez az életszakasz társadalm szerkezetiileg formálódik, társadalmi összehasonlításkor számolni kell azzal, hogy a posztadoleszcens életszakaszban járó személyek szignifikánsan különbözőek és az adott korszakban eltöltött évek száma is különböző. Fogadjuk el, hogy ez az életszakasz a nagykorúság elérésével kezdődik, a vége azonban semmiképpen sem határozható meg egységesen: a leválási dimenziók mindegyikén megvalósuló önállósággal végződik. Ennek okai ez egyes társadalmak szerint különbözőek lehetnek. Németországban ebben a folyamatban fontos szerepet játszik a hosszabbra szabott tanulási és képzési idő, az egyre gyakrabban előforduló elő-, tovább-, és átképzések, a nehéz elhelyezkedési lehetőségek és a munkahelyi bizonytalanság. Ezen okok miatt azonban gyakran nem is lehetséges a nagykorúság elérése után a teljes önállóság megteremtése.

3. ábra

A fiatal felnőttek elért önállósági-fokok szerinti összetétele

	Elért önállósági-fok			
Leválási dimenziók	Nem önálló (még függő)			Önálló
	Konstellációk (Példák)			
Jog szerint	+	+	+	+
Háztartás szempontjából	-	+	+	+
Anyagi szempontok szerint	-	-	-	+
Döntéshozatal szempontjából	-	-	+	+

- = A teljes önállóság (még) nem megvalósított, bizonyos területeken (még) fennáll a függőség
+ = Fennáll a teljes önállóság
- Felnőttnek azok a személyek tekinthetők, akik a családi háztól való leválás minden dimenzióját maguk mögött tudják és ilyen értelemben önállóan érvényesülnek a világban. A felnőtti státusz szociológiai szempontból történő vizsgálatánál fontos megkülönböztetnünk egy objektív és egy szubjektív perspektívát.
- Objektív: ténylegesen bekövetkezett a leválás (jogi értelemben vett, közös fedél alól történő, anyagi és szociális)
- Szubjektív: az adott személy önmegítélése szerint lehet felnőtt, illetve fiatal
- Figyelembe véve, hogy a szakirodalom nemcsak a posztadoleszcencia koncepcióját, hanem magát a fogalom tartalmi jelentését is különböző jelentéstartalommal használja, a következőkben tisztázni kell, hogy mely jelentéstartalommal ruházzuk fel mi a "posztadoleszcencia" és "fiatal felnőttek" fogalmát. A fiatal felnőttek fogalmát az időközben kiszélesedett nyelvhasználat értelmében csak a fiatal személyek korára vonatkozóan használjuk, a fogalom tehát a 18 és 30 év közötti korcsoportot tükrözi (kicsit felnagyítva és általánosítva ezt a korcsoportot "Twens"-nek is lehetne nevezni). E fiatal felnőttek között találunk olyanokat, akik az leválási folyamat minden dimenzióján elérték függetlenségüket és a felnőtti státuszt - anyagilag és társadalmilag önálló felnőttek. A fiatal felnőttek között azonban olyanok is találhatóak, akik a felnőtti státusz követelményeit csak részlegesen, tehát csak bizonyos dimenziókon képesek megvalósítani. Őket a továbbiakban nem önálló fiatal felnőttnek fogjuk nevezni. A nem önálló kifejezés a fiatal felnőttek életmódjára vonatkozik és azt a tényt hivatott közzétenni, hogy ezt az életmódot társadalomszerkezettől függő korlátozások jellemzik, amelyek minden, e korban járó fiatal személyt gátolnak abban, hogy a felnőtt szerep társadalmi elvárásainak megfeleljen.
- A posztadoleszcencia (kései fiatalkor) fogalmát csak arra az adott életszakaszra vonatkozóan használjuk, amelyben a fiatal felnőttek a korlátozások nélküli felnőtti státusz eléréséig járnak. Ez a szakasz - mint már fent említettük - egyénekenként változóan hosszabb és rövidebb ideig is eltarthat.

- 4. ábra

A 19 és 20 év közötti kor kiszélesítése

A nem önálló fiatal felnőttek életmódját kiemelt fontossággal jellemzi anyagi függőségük. Ezek a személyek jól besorolhatók a Rosenmayr-féle csoportosításba (Rosenmayr 1988). E csoportosítás egyik kategóriája így hangzik: "A szülői gondoskodás végeztével az anyagi kötődés további fenntartása". Közvetlenül a nagykorúság elérése (19-20 éves kor) utáni fiatalok körében dominál ez a fajta nem önálló fiatal felnőtt típus. Az életkor növekedésével azonban egyre többen érik el a korlátozások nélküli felnőtt státuszt és ezáltal válnak a mi modellünknek megfelelő önálló felnőttekké (Vaskovics 1997a).

Feltételezzük, hogy a legtöbb nem önálló fiatal felnőtt még szülői támogatásra szorul, vagy megfelelő mennyiségű állami transzfert szolgáltatást kap. Ezenkívül azt is feltételezzük, hogy ezeknek a fiataloknak a szülei gyakrabban és nagyobb mértékben nyújtanak szolgáltatásokat gyermekeik számára, mint a társadalmilag önálló fiatal felnőttek szülei. A kérdés az, hogy a nem önálló fiatal felnőttek életmódját és helyzetét a szülői transzfert szolgáltatások befolyásolják-e, és ha igen, akkor milyen mértékben. Feltételezzük, hogy az anyagi függőség további függőségeket és korlátozásokat von maga után - például a vásárlási magatartás, a lakás és a szabadidő eltöltése esetén. Az vizsgálendő, hogy a szülői támogatás befolyásolja-e, és ha igen, akkor milyen mértékben a nem önálló fiatalok életmódját.

A megváltozott magatartási mód

Abból indulunk ki, hogy a fiatalok szülői háztól való leválási formáinak tendenciája a 60-as 70-es évek óta az alábbi szempontok szerint változott.

Időben késleltetett leválás: Ha a fiatalok szülői háztól való leválását megfigyeljük, akkor az utóbbi időben kései, illetve időben késleltetett leválásról beszélhetünk. Ez azt jelenti, hogy az elválás - az idősebb generációval összehasonlítva - lassabban, időben és korban később következik be. Ellentétes folyamat figyelhető meg azonban a jogi értelemben vett leválás szempontjából, hiszen a nagykorúság betöltésének időpontja a 21. életévről a 18-ra tevődött át (Mayer-Wagner 1986; Schwarz 1989).

Részleges leválás: Abból indulunk ki, hogy a leválás egyes dimenziói egymással nem szinkronban, hanem időben kicsit elcsúszva valósulnak meg. Részleges leválásról beszélünk abban az esetben, amikor az önállóság nem jellemzi az összes leválási dimenziót, és ezeknek csak bizonyos területein jelentkezik. Abban az esetben például, amikor a jogi értelemben vett - és a közös fedél alól történő - leválás teljes mértékben megvalósult, de az anyagi és szociális függőség még mindig fennáll a fiatal felnőtt és családja között.

Fokozatos leválás: A szülői háztól való leválást a szakirodalom a legtöbb esetben az életút egy konkrét időbeli eseményeként tünteti fel, például a státuszváltást az iskolai képzések befejezése és ezután közvetlenül a munka megkezdése jelenti. Mi abból indulunk ki, hogy a felnőtt státusz betöltése csak és kizárólag jogi szempontból kötődik konkrét időponthoz (18. életév), minden más esetben ez a leválás egy folyamat, amely akár rövidebb, illetve hosszabb időtávon is elhúzódhat. Példa erre az anyagi függetlenség megteremtése, az önálló munkahely és ezáltal önálló kereset által: eleinte a szülők által folyósított zsebpénz,

majd alkalmi és részidős munkák után járó kereset, végül pedig a teljes állás után járó fizetés következik.

Reverzibilis leválás: Nem osztjuk a szakirodalom azon véleményét, miszerint a szülői háztól való leválás a fiatalok életében folyamatosan előrehaladó előremutató folyamat. Egy, már csaknem teljesen megvalósított önállósodás is tönkremehet bizonyos területeken, például munkanélküliség következményeként újra visszaállhat az anyagi függőség. A felnőtt státusz hagyományos megvalósulási formái (szülői háztól való leválás, iskolai és szakmai képzés befejezése, saját munkahely és önálló háztartás) nagymértékben visszafordíthatóvá válnak (Pais 1996). Ennek sok oka lehet: például az iskolai és szakmai képzés vége, partnertől való elválás. A közös fedél alól történő leválás is hatályát veszti a szülői házba történő visszatéréssel. A leválási folyamat során visszaesések és törések következhetnek be, Pais ezt a leválási metódust követő generációt "Jo-jo generációnak" nevezi.

A szülői háztól való leválás során megváltozott magatartási formák - amelyek tulajdonképpen a társadalmi fejlődéssel okozati összefüggésben állnak - közvetlen hatást fejtenek ki a szülők és a gyermekek közötti transzferkapcsolatokra. Egyre több 18. életévet betöltött gyermek marad szülői, illetve állami gondviselés alatt. Ebből kifolyólag új elvárások jelentkeztek a szülők magatartására vonatkozóan, amik alól a legtöbb szülő nem tudja, vagy nem akarja kivonni magát. Vizsgálódásunk kérdése, hogy mely vonatkozásban keletkeznek ezek az intergenerációs elvárások, és milyen reakciót váltanak ki mind a szülők, mind pedig a fiatalok részéről. Tisztázandóak azonban azok a kérdések, hogy a fiatalok különböző társadalmi csoportjainak mely tagjai érik el csak hosszú idő után a felnőtt státuszt. Rászorulnak-e ezek a fiatalok - és ha igen, akkor milyen mértékben - a szülői, illetve az állami támogatásra? Kapnak-e - és ha igen, akkor kitől és milyen formában - a 18. életévüket betöltött nagykorú fiatalok támogatásokat?

A posztadoleszcencia és a családi transzfertszolgáltatások összefüggései

Transzfertszolgáltatások alatt azokat a kölcsönös segítségnyújtási és támogatási formákat értjük, amelyek az erőforrások rendelkezésre bocsátásával a rászoruló kitűzött céljainak elérését szolgálják. Ez különböző módon valósulhat meg: például pszichoszociális, háztartási- vagy munkajellegű támogatás, pénzügyi segítség révén. Az ilyen transzfertszolgáltatásokból bizonyos intenzitás és rendszeresség esetén stabil transzferkapcsolatok alakulnak ki, amelyek a generációs- és a családstruktúra fontos dimenzióját képezik.

Minket most elsősorban azok a transzfertszolgáltatások érdekelnek, amelyeket a különböző generációkhoz tartozó családtagok egymás számára nyújtanak, különös tekintettel azokra a szolgáltatásokra, amelyeket a szülők nyújtanak felnőtt gyermekeik számára. A családi transzfertszolgáltatásoknál azonban figyelemmel kell lennünk a felnőtt gyerekek által idős szüleiknek nyújtott szolgáltatásokra is. Az, hogy mely családtag kinek milyen szolgáltatást nyújt, többek között a család fejlődési fázisától függ: a család növekedési fázisában a szülők által a gyermekek számára nyújtott szolgáltatások jellemzőbbek, míg később - amikor a szülők már ápolásra szorulnak - a gyermekek által a szülők részére nyújtott támogatások dominálnak. Témánk szempontjából azonban itt a szülőtől gyermek felé irányuló transzfertszolgáltatásokat vizsgáljuk. Azoknak a szolgáltatásoknak a formáját, intenzitását és időtartamát vesszük figyelembe, amelyeket a szülők a fiatalok, különös tekintettel a nagykorú gyermekeik (19-29 év) számára nyújtanak. Az anyagi támogatás,

illetve a munka- és háztartási jellegű szolgáltatások intenzitása és rendszeressége esetén családi intergenerációs anyagi és nem anyagi jellegű transzferkapcsolatról beszélünk.

Az itt vizsgált családfejlődési szakasz a gyermekek szülői háztól való elválásának szakasza. Feltételezzük, hogy a családon belüli transzfertszolgáltatások a felnőtt korú gyermekek szülői háztól való leválása után is fontos szerepet játszanak. Kiindulópontunk ezen kívül az, hogy az anyagi és nem anyagi jellegű transzferkapcsolatok jellege és kiterjedése - bár erre eddig kevés figyelmet szenteltek - a fiatalok szülői háztól való leválási folyamatának fontos dimenzióját képezik. Feltételezzük, hogy a családon belüli intergenerációs transzfertszolgáltatások és transzferkapcsolatok függenek a különböző társadalom-szerkezeti összetevőktől, különös tekintettel az alábbi alkotóelemekre: képzettség, bérezés, foglalkozás, állami transzfertszolgáltatások, lakáspiaci helyzet (Vaskovics 1993b, c). Ezeket a családon belüli intergenerációs transzferkapcsolatokat természetesen a társadalmilag meghatározott generációs kapcsolatok és az éppen vizsgált közösség szociálszerkezeti összefüggésében kell figyelembe venni. Ezekben az intergenerációs kapcsolatokban relatív stabil szerkezeteket (példákat, típusokat) lehet megfigyelni, még akkor is, ha ezek az idő múltával és a vizsgált társadalmak összetételének megfelelően különbözőek. Abból kell kiindulnunk, hogy a különböző életszakaszok szélessége, hossza és személyi konstrukciója, s ebből adódóan ezek személyes következményei a fiatal felnőttekre nézve a társadalom szerkezeti összetevőitől függenek, s ezekkel változnak.

A fiatalok szülői háztól történő leválása olyan folyamat, amely más-más dimenzióban, különböző tempóban és eltérő időpontban valósulhat meg. A felnőtté válás jegyei - mint például a pénz kezelése, a szexuális kapcsolatok és a partnerválasztás terén tanúsított önrendelkezés - sok fiatal esetén már jóval a nagykorúság elérése előtt megfigyelhetők. Másrészt ezek a fiatalok anyagilag a nagykorúság elérése után is függőek maradnak szüleiktől. Ez az új, önálló életszakasz (a posztadoleszcens életszakasz) kialakulása a modernizációs folyamat előrehaladásának következménye.

A gyermekek anyagi önállósodása egyik legfontosabb dimenziója a szülői háztól való leválásnak és a felnőtté válásnak, ezt azonban csak a szülői transzfertszolgáltatások figyelembevételével lehet megmagyarázni mind a nagykorúság elérése előtti és utáni, mind pedig a szülői háztól való elválás előtti és utáni időszakban. Ugyanígy a saját, önálló lakás kérdése is fontos dimenziója a szülői háztól való elválásnak. Ez azonban általában csak fokozatosan és lassan történik. Itt fontos szerepet játszanak a társadalmi szerkezeti feltételek és körülmények, különösen ott, ahol a fiatalok számára (például Magyarországon) nincs mód külön lakás finanszírozására és ezért gyakran - házasságkötés és családalapítás után is - a szülőkkel kénytelenek hosszabb ideig együtt élni.

Az itt tárgyalt kérdések mellett még más összefüggéseket is felvet a posztadoleszcencia, mint hogy a leválás folyamata hogyan valósul, illetve valósult meg különböző társadalmakban, illetőleg, hogy ezek milyen külön terheket jelentenek a családok számára. A kérdés az, hogy előbb, vagy később jelentkezik a szülői háztól való leválás folyamata, milyen kiterjedt a posztadoleszcens életszakasz, és milyen szerepet kapnak az intergenerációs anyagi és nem anyagi jellegű transzferkapcsolatok - különösen a szülői transzfertszolgáltatások - a különböző gazdasági és társadalmi feltételek mellett. Hogyan változtak mindezek az elmúlt évek során, és mennyire vannak mindegyik befolyásoló hatással a megváltozott képzési, foglalkoztatási, biztosítási és lakhatási körülmények és szerkezetek?

A megfigyelés során vizsgált problémák tehát a szociológiai kutatási területek több részét is felölelik, ezeket kell egymással összehangolni. Ebben az összefüggésben jelentős szerephez jut a társadalmi modernizáció következményeként a fiatalok megváltozott leválási folyamata, úgymint egy új életszakasz kialakulása, a posztadoleszcencia, amely a fiatalkor és a felnőttkor közé ékelődik (Kohli 1985; Buchmann 1989). A szakirodalom ebben az összefüggésben túlnyomórészt e fejlődés fiatalokra vonatkozó következményeit taglalja, nem pedig azokat a következményeket, amelyek az érintett szülők magatartására és életkörülményeire vonatkoznak. Ezzel az összefüggéssel a családszociológia foglalkozik. A családszociológia a család ismertetőjegyeit és szerepét vizsgálja a társadalmi körülmények megváltozása esetén, illetőleg egyre fontosabb szerephez jut a területen belül a családon belüli intergenerációs kapcsolatok vizsgálata [Lüscher-Schultheis 1993; Bien (ed.) 1994; Marbach 1994].

Összegzés

A fentiekben az elszakadási, illetve a felnőtté válási folyamatot különböző dimenziókban elemeztük; vizsgáltuk az időben késleltetett, a részleges, a fokozatos és a reverzibilis elszakadást. Általánosan megállapítható, hogy a posztadoleszcens életszakaszban lévő fiatal felnőttek még nem függetlenek teljes mértékben a szülői háztól. Az elméleti elemzés eredményeként azt is elmondhatjuk, hogy a posztadoleszcens életszakasz kor szerinti kategóriaként nem határozható meg, nevezett életszakasz egy speciális állapotot jelöl. Empirikus kérdés marad tehát, hogy hány fiatal - 20-25, vagy 30 éves - tartozik ehhez az életszakaszhoz.

A szülők részéről nagykorú gyermekeik számára nyújtott támogató, gondoskodó szolgáltatásokat, és ezek alkotóelemeit, a családon belüli intergenerációs transzferkapcsolatokat többféle szemszögből vizsgálhattuk: 1.) a gyermek szemszögéből nézve a szülői háztól történő leválást, és a posztadoleszcens életszakasz kialakulását, 2.) a szülők szemszögéből figyelembe véve a nagykorú gyermek és a szülő viszonyát, 3.) a család mint szolidáris közösség szemszögéből, 4.) társadalmi szempontok szerint, figyelembe véve a különböző társadalmak családon belüli transzfertszolgáltatások makroszerkezeti körülményeit.

Jelen írás célkitűzése az volt, hogy elméleti szempontból vizsgálja meg a posztadoleszcens életszakasz konstitutív viszonyait. Feltételezésünk szerint ez a fázis - mint önálló életszakasz - a gyermekkorral, a fiatalkorral és a felnőttkorral szemben csak az ipari társadalmakban jelenik meg a modernizáció következményeként. Többször is hangsúlyozzuk, hogy új életfázisról van szó. Ebből adódik az a kérdés, hogy a posztadoleszcencia valóban a modern kor terméke, prototípusa-e.

Egyes empirikus bizonyítékok alátámasztják, hogy a kutatás során elméletileg megalapozott kritériumok alapján már az iparosodás előtti társadalmakban bizonyos néprétegek között - igaz, szórványosan - megtalálható a posztadoleszcens életszakasz egy formája, például a nemeseknél, vagy a jómódú kézműveseknél. A paraszti néprétegeknél is felismerhető, hogy a fiatal férfiak ténylegesen felnőttekhez kapcsolható kötelezettségeket gyakoroltak - bár ezeket a fiatal férfiakat még nem tekintették felnőttnek -, ami úgy értelmezhető, hogy a posztadoleszcencia bizonyos formái szórványosan az iparosodás előtti időkben is léteztek, de csak az iparosodás adta meg a feltételeit annak, hogy ez az életszakasz-forma elterjedhessen, és általános jelenséggé váljon. Az ipari és a

posztindusztriális társadalmakban az elterjedtséget, az időtartamot illetően lehetnek például réteg-, és nem-specifikus különbségek, amelyek megjelennek a tapasztalati tényekben, de a bemutatott modellek empirikus teherbíróképességét nem befolyásolják. Éppen ellenkezőleg: az elméletben lefektetett analitikus szempontok segítségével lehet ezeket a különbségeket egy társadalmon belül - és még inkább az egyes társadalmak között - megfigyelni. A német társadalomban például megfigyelhető, hogy ezen életszakasz tartamát tekintve jelenleg bizonyos rétegtől, nemtől, és területtől függő különbségek vannak, de ezek a különbségek már nem annyira nagyok, és a korábbi különbségek is csökkennek. Mindebből arra következtethetünk, hogy a posztadoleszcens életszakasz az idők folyamán csaknem minden felnőtt - főleg a férfiak - életrajzának biztos részévé vált. Ez a magyar társadalomra például nem feltétlenül érvényes.

Emellett azzal is számolni kell, hogy tekintettel az időbeli elhelyezkedésre, formára, és időtartamra, a posztadoleszcens életszakasz a családi állapottól - például a gyerekszámától, vagy a család szocioökonómiai helyzetétől - függően másképp alakulhat. Hogy vajon ténylegesen ez-e a helyzet, az még további kutatások tárgya. A németországi vizsgálataink azt mutatják, hogy a sokgyermekes családoknál a posztadoleszcens életszakasz hossza átlagosan rövidebb. Ez a sokgyermekes családok szocioökonómiaiilag depriváltabb helyzetével függ össze. Ezért a gyermekeket "sürgetik" - vagy ők "kötelezve érzik magukat" -, hogy munkavállalással hamarabb teremtsék meg anyagi függetlenségüket, mint például azok a fiatal felnőttek, akiknek nincsen testvérük. De a németországi kutatásunkban a testvérek sorrendje és a posztadoleszcens életszakasz hossza között nem tudunk összefüggést megállapítani, nem úgy, mint a fiatal felnőttek neme között - a posztadoleszcens életszakasz a nőknél átlagosan rövidebb.

Ezek az empirikus összefüggések mindenesetre arra utalnak, hogy az itt bemutatott elméleti koncepcióból levezetett indikátorok alkalmasak mind az elméleti, mind a plauzibilitás-kritériumok által nyert előzetes hipotézisek megvizsgálására.

A posztadoleszcens időszak kutatásakor természetesen különbséget kell tenni nők és férfiak életútja között, amivel most a tanulmányban nem foglalkoztam. A fiatal felnőttek társadalmi rétegenként és területi, települési hovatartozás alapján is differenciáltak. Jelen tanulmány azonban a fentieket figyelmen kívül hagyva általában tárgyalja és elemzi ennek az életszakasznak az előzményeit és sajátosságait, struktúráját.

Bibliográfia

Ariës, Philippe 1988. *Geschichte der Kindheit*. München: Deutscher Taschenbuchverlag

Baethge, Martin 1989. Jugend - Postadoleszenz in der nachindustriellen Gesellschaft. In: Manfred Marckfka/Rosemarie Nave-Herz (Hrsg.) *Handbuch der Familien- und Jugendforschung*. Band II: Jugendforschung. Neuwied/Frankfurt a. Main, 155-166. Luchterland

Baethge, Martin-Schomburg, Harald-Voskamp, Ulrich 1983. *Jugend und Krise. Krise aktueller Jugendforschung*. Frankfurt a. M./New York: Campus

Behnken, Imbke-Zinnecker, Jürgen 1992. Lebenslaufereignisse. Statuspassagen und biografische Muster in Kindheit und Jugend. In: *Jugend '92. Lebenslagen, Orientierungen*

und Entwicklungsperspektiven im vereinigten Deutschland. Bd. 2. Opladen, Jugendwerk der Deutschen Shell, 127-144. Leske + Budrich

Bien, Walter 1994. *Eigeninteresse oder Solidarität*. Beziehungen in modernen Mehrgenerationenfamilien. DJI-Familien-Survey 3. Opladen: Leske + Budrich

Buchmann, Marlis 1989. Die Dynamik von Standardisierung und Individualisierung im Lebenslauf. Der Übertritt ins Erwachsenenalter im sozialen Wandel fortgeschrittener Industriegesellschaften. In: Ansgar Weymann (Hrsg.) *Handlungsspielräume. Untersuchungen zur Individualisierung und Institutionalisierung von Lebensläufen in der Moderne*. Stuttgart, 90-104. Enke

Eisenstadt, Shmuel 1960. *Von Generation zu Generation. Altersgruppen und Sozialstruktur*. München: Juventa

Fischer, Arthur-Fuchs, Werner-Zinnecker, Jürgen 1985. *Jugendliche und Erwachsene '85*. Generationen im Vergleich. 5 Bde. Leverkusen: Jugendwerk der Deutschen Shell: Leske + Budrich

Gillis, J. R. 1980. *Geschichte der Jugend. Tradition und Wandel der Altersgruppen und Generationen in Europa von der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts bis zur Gegenwart*. Weinheim/Basel: Beltz

Hurrelmann, Klaus 1994. *Lebensphase Jugend: Eine Einführung in die sozialwissenschaftliche Jugendforschung*. Weinheim/München: Juventa

Inglehart, Ronald 1977. *The silent revolution*. Princeton: University Press

Junge, Matthias 1995. *Forever Young? Ergebnisse eines sekundär-analytischen Vergleichs junger Erwachsener in Ost- und Westdeutschland*. Opladen: Leske + Budrich

Keniston, Kenneth 1968. *Young Radicals*. New York: Harcourt, Brace & World

Keniston, Kenneth 1989. Entwicklung der Moral, jugendlicher Aktivismus und moderne Gesellschaft. In: Rainer Döbert-Jürgen Habermas-Gertrud Nunner-Winkler (Hrsg.) *Entwicklung des Ichs. Königstein*, 294-306. Athenäum

Kohli, Martin 1985. Die Institutionalisierung des Lebenslaufs. Historische Befunde und theoretische Argumente. In: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 37, 1, 1-29. Westdeutscher Verlag

Lüscher, Kurt-Schultheis, Franz (Hrsg.) 1993. *Generationenbeziehungen in "postmodernen" Gesellschaften. Konstanzer Beiträge zur Sozialwissenschaftlichen Forschung*. Bd. 7. Konstanz: Universitätsverlag

Mannheim, Karl 1928. Das Problem der Generationen. In: Kohli, Martin (Hrsg.) 1978: *Soziologie des Lebenslaufs*. Darmstadt/Neuwied, 38-53. Luchterhand

Marbach, Jan 1994. Tauschbeziehungen zwischen Generationen: Kommunikation, Dienstleistungen und finanzielle Unterstützung in Dreigenerationenfamilien. In: Walter

- Bien (Hrsg.) *Eigeninteresse oder Solidarität*. Opladen, 163-197. Leske + Budrich
- Mayer, Karl Ulrich-Wagner, Michael 1986. Der Auszug von Kindern aus dem elterlichen Haushalt. Ein Erklärungsmodell für die Geburtsjahrgänge 1929-31, 1939-41 und 1949-51. In: Klaus F. Zimmermann (Hrsg.) *Demographische Probleme der Haushaltsökonomie. Beiträge zur qualitativen Ökonomie*. Vol. IX, Bochum: Studienverlag Brockmeyer
- Meulemann, Heiner 1992. Älter Werden und sich erwachsen fühlen. Über die Möglichkeiten, das Ziel der Jugend zu verstehen. In: *Jugend '92. Lebenslagen. Orientierungen und Entwicklungsperspektiven im vereinigten Deutschland*, Bd. 2. Opladen, Jugendwerk der Deutschen Shell, 107-126. Leske + Budrich
- Neidhardt, Friedhelm 1970. *Die junge Generation*. Opladen: Leske
- Oerter, Rolf (Hrsg.) 1985. *Lebensbewältigung im Jugendalter*. Weinheim: Edition Psychologie
- Olk, Thomas 1984. Jugend und gesellschaftliche Differenzierung. Zur Entstrukturierung der Jugendphase. In: *Zeitschrift für Pädagogik*. Beiheft
- Pais, José Machado 1996. Erwachsenwerden mit Rückfahrkarte? Übergänge, biographische Scheidewege und sozialer Wandel in Portugal. In: Andreas Walther (Hrsg.) *Junge Erwachsene in Europa. Jenseits der Normalbiographie*. Opladen, 75-92. Leske + Budrich
- Richter, Rudolf-Riesenfelder, Andreas-Supper, Sylvia 1994. *Postadoleszenz. Ablösungsprozesse vom Elternhaus*. Schriftenreihe des Instituts für Soziologie. Wien
- Rosenmayr, Leopold 1976. Jugend als Spiegel der Gesellschaft? Zur Deutung neuer österreichischer Forschungen. In: H. Janig et al. (Hrsg.) *Schöner Vogel Jugend. Analysen zur Lebenssituation Jugendlicher*. Linz: Trauner
- 1988. Jugend als Spiegel der Gesellschaft? Zur Deutung neuer österreichischer Forschungen. In: H. Janig et al. (Hrsg.) *Schöner Vogel Jugend. Analysen zur Lebenssituation Jugendlicher*. Linz
- Schäfers, Bernhard 1989. *Soziologie des Jugendalters*. Opladen: Leske + Budrich
- Schröder, Helmut 1995. *Jugend und Modernisierung. Strukturwandel der Jugendphase und Statuspassagen auf dem Weg zum Erwachsensein*. Weinheim/München
- Schwarz, Karl 1989. Wann verlassen die Kinder das Elternhaus? Lebenslaufbeobachtungen nach Geburtsjahrgängen für den Zeitraum 1972-1987. *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 15, 1, 39-58.
- SINUS-Institut 1984. *Die verunsicherte Generation - Jugend im Wertewandel*. Opladen: Leske + Budrich
- Tenbruck, Friedrich H. 1962. *Jugend und Gesellschaft*. Freiburg: Rombach

Vaskovics, Laszlo 1993a. A fiatal felnőtteknek nyújtott szülői segítség (On Post-Adolescent Parential Support). *AULA*, 1, 7-21. Budapest: Társadalomkutató Intézet

- 1993b. Postadoleszenz und Familienzyklus. Eine vergleichende Untersuchung in Deutschland (Ost und West) und Ungarn. In: Tagungsband i des 26. Deutschen Soziologentages, Düsseldorf, 28.09-02.10.1992. Opladen, 92-95. Westdeutscher Verlag

- 1993c. Elterliche Solidarleistungen für junge Erwachsene. In: Kurt Lüscher-Franz Schultheis (Hrsg.) *Generationenbeziehungen in "postmodernen" Gesellschaften. Konstanzer Beiträge zur Sozialwissenschaftlichen Forschung*. Bd. 7. Konstanz, 185-202. Universitätsverlag

Vaskovics, Laszlo 1996. Innerfamiliäre Transferbeziehungen zwischen den Generationen. In: Rainer K. Silbereisen-Laszlo Vaskovics-Jürgen Zinnecker (Hrsg.) *Jungsein in Deutschland. Jugendliche und junge Erwachsene 1991 und 1996*. Opladen, 317-329. Leske + Budrich

- 1997. Az élettársi kapcsolatok szociológiája. *Társadalom és Gazdaság*, 2. 107-111. Budapest: Közgazdaságtudományi Egyetem

- 1997a. Solidarleistungen der Eltern für ihre erwachsenen Kinder in den neuen und alten Bundesländern. In: Jürgen Mansel-Gabriele Rosenthal-Angelika Tölke (Hrsg.) *Generationen - Beziehungen, Austausch und Tradierung*. Opladen, 97-108. Westdeutscher Verlag

- 1997b. Generationenbeziehungen. Junge Erwachsene und ihre Eltern. In: Eckart Liebau (Hrsg.) *Das Generationenverhältnis. Über das Zusammenleben in Familie und Gesellschaft*. Weinheim/München, 141-160. Juventa

- 1997c. Ablösungsprozeß Jugendliche - Elternhaus. In: Laszlo Vaskovics-Heike Lipinski (Hrsg.) *Familiale Lebenswelten und Bildungsarbeit. Interdisziplinäre Bestandsaufnahme* 2. Opladen, 15-50. Leske + Budrich

Zinnecker, Jürgen 1982. Porträt einer Generation. In: *Jugend '81. Lebensentwürfe, Alltagskulturen, Zukunftsbilder*. Jugendwerk der Deutschen Shell 80-122. Leske + Budrich